

arhivu za njihovo izjemno profesionalnost in požrtvovalnost tudi na tem mestu izrečeno posebno priznanje in zahvala.

Zgodovinsko društvo Slovenije je v nacionalnem interesu v obsežni spomenici, katere glavni pobudnik je bil dotedanji predsednik društva dr. France Škerl, leta 1948 poudarilo, da "celotni obseg naših arhivalij ni velik. Prav zato pa moramo še tem večjo pažnjo polagati na tisto, kar imamo. Vse premalo se zavedamo, da so arhivalije ne samo najvažnejši, temveč, kar je še odločilnejše, najneposrednejši vir za poznavanje naše preteklosti. Treba je vedeti, da gre pri tej preteklosti za fevdalno in kapitalistično dobo slovenske zgodovine, s katero smo na družbeno-političnem področju obračunali v narodno osvobodilni borbi, na znanstvenem področju pa bo ta obračun šele treba napraviti. Treba bo prikazati razvoj Slovencev v fevdalni dobi, prikazati razvoj in vpliv kapitalizma na usodo slovenskega naroda."² Po tej, nekoliko aktivistični, prisposobi v duhu tedanjega časa glede nalog slovenskega zgodovinopisja, ki se navezujejo na arhivsko gradivo, sta bili opredeljeni dve glavni zahtevi: prepotrebna zgradba za arhiv ter sprejem zakona o varstvu arhivskega gradiva.

Začelo se je obdobje prizadevanj za rešitev prostorskega vprašanja arhiva ter za zakonsko ureditev varstva arhivskega gradiva. Zadnje je bilo glede na tedanje razmejitve pristojnosti med federacijo in republikami še zadeva Beograda, tudi glede prvega ni bilo mogoče hitro in na lahek način pričakovati želenega rezultata. Šele čez pet let so bili arhivu dodeljeni prostori, najprej v Kazini na Kongresnem trgu, nato pa v Gruberjevi in Virantovi palači, kjer je še danes. Toda trajalo je več kot deset let, da je dohvil stavbe v celoti. Kljub temu pa mu je uspelo - ob še vedno skromnem številu zaposlenih - že leta 1960 objaviti kar obširen Splošni pregled svojih fondov in s tem položiti temelje za dolgoročni razvoj strokovnega dela. Čez nekaj let (1966) smo dočakali tudi slovenski Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je ob izgradnji omrežja regionalnih arhivov, Arhivu Slovenije, kot se je tedaj imenoval, prvič določil pristojnosti. Premagane so bile tendence po ločitvi arhivske dejavnosti za čas do 1945 in za čas socialistične družbene ureditve ter s tem doseči - za razliko od večine vzhodnoevropskih držav - enovitost stroke. Viden izraz tega je bilo tudi dejstvo, da je sicer čez čas (leta 1980) prešel konservatorski oddelk Muzeja narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani k Arhivu Slovenije. Že prej se je dejavnost arhiva razširila tudi na filmsko gradivo (leta 1968).

Kmalu nato se je začela izgradnja prizidka ob Rožni ulici ter adaptacija Virantove in Gruberjeve palače, kar je trajalo vse do osemdesetih let. Postavitev dodatnega skladišnega objekta pa ni bila več možna, ker so bile negospodarske investicije tedaj ustavljene.

Izboljšanje materialnih pogojev arhiva, ki ga je v letih 1974 do 1984 ter v letih 1988 do 1993 vodila Marija Ohlak Čarni, v letih 1984 do 1988 pa dr. Ema Umek, je omogočilo, ob znatnem povečanju števila zaposlenih, intenzivnejše strokovno delo, ki je prišlo do izraza tudi v dveh serijah njegovih publikacij, Inventarjih in Virih. Arhiv se je vse bolj uveljavljal v znanstvenem in kulturnem življenju. V sedemdesetih letih se je začel vključevati v vrsto raziskovalnih projektov, ne smemo pa prezreti, da je že v petdesetih letih razpolagal s pomembnim znanstvenim potencialom, ki pa ni mogel priti do izraza. O njegovi kulturni aktivnosti pričajo tudi številni razstavniki katalogi. Z Obvestili, ki jih izdaja od leta 1985 dalje, pa skrbi za seznanjanje javnosti o svojem delu.

Zakon o naravni in kulturni dediščini je leta 1981 ločil Arhiv Socialistične republike Slovenije kot upravne organizacije od regionalnih arhivov kot delovnih organizacij ter prepuščal zagotavljanje delovanja arhivske službe kot celote po eni strani iniciativnosti, po drugi strani pa dobri volji arhivov. Kot prispevek Arhiva Slovenije k razvoju dejavnosti v tem času moremo oceniti vlogo, ki jo je odigral na področju medarhivske koordinacije, pri podpiranju Arhivskega društva Slovenije in skupnega arhivskega časopisa Arhivi ter pri prizadevanjih, da se arhivistika uveljavi na Univerzi. Posebej pa je treba omeniti, da je moral prevzeti marsikatero nalogo v zvezi z vračanjem arhivskega gradiva iz Avstrije ter pri pripravljanju vračanja gradiva iz Italije. V sedemdeseta leta segajo tudi začetki njegovega mednarodnega sodelovanja, ki mu daje poseben pečat - zaradi naše zgodovinske preteklosti - ustvarjanje pregleda nad arhivskim gradivom, pomembnim za slovensko zgodovino v arhivih v tujini.

Tako se je Arhiv Republike Slovenije v preteklih desetletjih, ob večjem ali manjšem razumevanju družbene skupnosti, uveljavljal kot posrednik zgodovinske preteklosti in kot pomemben nosilec kulturne in nacionalne identitete slovenskega naroda.³

Jože Žontar

50 let Arhiva Republike Slovenije v luči družbenih sprememb nove slovenske države

Spoštovani gospod predsednik, spoštovani gostje, spoštovani arhivski delavci in sodelavci!

Narodna vlada Slovenije je leta 1945 z ustanovitvijo Osrednjega državnega arhiva Slovenije polo-

² Arhiv Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, skatla 1

³ Bibliografijo o Arhivu Republike Slovenije gl. v: Mojca Grabnar, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1993

žila ne samo temelje novi samostojni republiški instituciji, ampak tudi enega izmed pomembnih temeljev današnje slovenske samostojnosti in državnosti. Narodi, ki nimajo arhiviranega zgodovinskega spomina, hitro zginevajo s političnih zemljevidov in izgubijo pravico do lastne države. Njihov pomen kakor tudi zgodovinska vloga posamezne institucije ali človeka se meri po zapisani arhivski zapuščini, po zapisih misli, snovanj, govornih besede in dejanj. Mnogi politiki, predvsem pa zgodovinarji in literati zato označujejo arhiv kot zakladnico zapisanega narodovega spomina, arhivske dokumente pa kot pričevanja ter dokaze narodove identitete, predvsem njegovih duhovnih in kulturnih vrednot.

Osamosvojitve Slovenije in arhivsko gradivo

V novo slovensko državo smo vstopili z že oblikovanim nacionalnim arhivom z več kot osemsto let starimi zgodovinskimi viri, ki dokazujejo naš obstoj in razvoj med Panonsko nižino, Alpami in Jadranom, pa čeprav so nam v vsem tem obdobju vladali z Dunaja, Gradca, Benetk, Budimpešte, Beograda ali celo iz Pariza, Rima in Berlina.

Kot vse družbenopolitične spremembe v preteklosti je tudi osamosvojitve Slovenije povzročila velik pritisk za prevzem obsežnega povojnega arhivskega gradiva ukinjenih republiških upravnih in pravosodnih organov, samoupravnih interesnih skupnosti, organizacij združenega dela ter nekdanjih družbenopolitičnih organizacij. Spremembe smo pričakali strokovno pripravljene in z vsemi močmi se trudimo, da se žalostna večkratna usoda uničevanja arhivskega gradiva ne bo ponovila. Predvsem skušamo zagotoviti ustrezne prostore za gradivo, ki ima že zgodovinski pomen, v veliki meri pa varuje tako pravne interese države kot posameznih državljanov.

Delovanje Arhiva Republike Slovenije

Paradoksalno pri vsem tem je, da je moral arhiv vseh 50 let vedno znova in znova državi in družbi dokazovati in opravičevati svoj obstoj in potrebnost in da je bilo v to vloženo mnogo preveč truda in časa arhivskih delavcev. In ta potreba po dokazovanju se seveda nadaljuje, kljub temu, da so se v zadnjih letih finančni, tehnični in kadrovski pogoji za delo izboljšali in se po nedavni analizi ekspertov Mednarodnega arhivskega sveta v mnogočem izravnali z zahodnoevropskimi arhivskimi standardi ali jih celo presegli.

Za opravljanje strokovnih nalog, ki nam jih nalaga Zakon o naravni in kulturni dediščini, smo zadnja leta vse bolj strokovno usposobljeni in tehnično opremljeni, predvsem na področju računalniško podprte obdelave arhivskega gradiva in arhivskega informacijskega sistema, na področju mikrofilmanja, restavracije in konservacije gradiva in ne nazadnje pri opremljenosti Slovenskega filmskega arhiva. Trenutno je v ospredju računalniško povezovanje in vključevanje in-

formacijskega sistema v INTERNET, preko katerega svetu že posredujemo osnovne informacije o arhivskem gradivu. Velik projekt izdaje klasičnega in računalniško vodnega Vodnika po fondih in zbirkah arhiva pa bomo dokončali prihodnje leto in vanj vtakli rezultate strokovnega dela prav vseh arhivskih generacij.

Tudi dokaj urejeno financiranje arhiva neposredno iz državnega proračuna zadnji dve leti in upam, da bo tudi naprej tako, nam omogoča opravljanje predpisanih nalog. Ob strokovni obdelavi gradiva naj omenim objavljane publikacij, inventarjev in izdaj zgodovinskih virov, razstave in raziskovalno delo na področju arhivistike ter zgodovine. Zadnja leta pospešeno razvijamo mednarodno sodelovanje, predvsem z arhivi vseh sosednjih držav, aktivni člani pa smo tudi v Mednarodnem arhivskem svetu in Mednarodni zvezi filmskih arhivov. Načrtno evidentiranje in raziskovanje virov za zgodovino Slovencev poteka v državnih arhivih Avstrije, Italije, Vatikana, Madžarske, Češke, Nemčije, Francije in Anglije. Sodelujemo pri pogajanjih in vračanju gradiva iz Avstrije, Italije in pri sukcesiji arhivskega gradiva Socialistične federativne republike Jugoslavije. Matična služba, ki naj bi nasledila Skupnost arhivov Slovenije iz 60. in 70. let in koordinacijski odbor arhivov iz 80. let od ustanovitve leta 1992 vodi strokovni razvoj in izobraževanje, osrednja restavratska in konservatorska služba, ki bo prihodnje leto praznovala 40-letnico, pa zdravi in ohranja poškodovano arhivsko dediščino na pergamentu in papirju za vse slovenske arhive.

Pomanjkanje arhivskih depojev in delovnih prostorov

Osrednji problem predstavlja kronično pomanjkanje arhivskih depojev, ki nam jih tudi po petdesetih letih še vedno ni uspelo zagotoviti. Novo upanje nam dajejo zadnji sklepi vlade, s katerimi so bili arhivu dodeljeni prostori nekdanje vojašnice na Roški cesti v Ljubljani in letošnji začetek gradbenih del. Arhiv ima namreč svoje delovne prostore in depoje na petih lokacijah v Ljubljani, na gradu Lisičje, velik del slovenskih filmov pa domuje v podzemnih prostorih v Gotenici.

Fondi in zbirke Arhiva Republike Slovenije

V Arhivu Republike Slovenije je zbranih 2420 arhivskih fondov in zbirk ali drugače povedano preko 19.000 metrov dolga skladovnica zgodovinskih zapisov na pergamentu, papirju, fotografskem papirju in filmskem traku, v obliki mikrofilmov ter v zadnjem času tudi na magnetnih in optičnih nosilcih. Z nekaj besedami ni mogoče opisati fondov in zbirk od leta 1163 pa do danes, še manj številnih in neizčrpnih tem, ki jih to gradivo vsebuje za raziskovalne, študijske in kulturne namene, ter seveda tudi za upravne, poslovne, osebne in druge potrebe. Med fondi so za-

stopana prav vsa področja od državne in deželne uprave in samouprave, pravosodja, gospodarstva, šolstva, znanosti, kulture, zdravstva do fondov zemljiških gospojev in samostanov, društev, pomembnih posameznikov - politikov ter kulturnih in znanstvenih delavcev ter pomembnih družin. Med zbirkami so najstarejše listine, rokopisi in urharji, zemljiški kataster, zemljiške knjige, del matičnih knjig, načrti, karte in zemljevidi, fotografije itd.

Med novejšimi zbirkami ne moremo mimo slovenskih dokumentarnih, igranih in animiranih filmov, ki štejejo že 2105 naslovov filmov slovenske produkcije od leta 1905 dalje, ko je dr. Karel Grossmann v Ljutomeru posnel prve kadre dokumentarnega filma. Ob svetovni 100-letnici filma letos praznujemo Slovenci 90-letnico.

Družbene spremembe in ukinitev specialnih arhivov v Sloveniji

Oh zadnjih velikih družbenih spremembah v Sloveniji je hilo leta 1990 poskrhljeno za prevzem arhivskega gradiva ukinjenih republiških družbenopolitičnih organizacij, tako socialistične zveze, sindikatov ter mladinske in horčevske organizacije. Uvedba parlamentarne demokracije z večstrankarskim političnim sistemom je tudi v Sloveniji tako kot v nekdanjih realsocialističnih državah Vzhodne in Srednje Evrope pomenila ukinjanje specialnih arhivov, ki so bili ustanovljeni po letu 1945 predvsem iz političnih razlogov.

V Sloveniji je bil med prvimi državami že maja leta 1990 Arhivu Republike Slovenije priključen Zgodovinski arhiv Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, z gradivom Centralni komite po letu 1941, deloma pa tudi izmed obeh vojn. V največji možni meri je prevzem zaohsegel tudi članske dokumente.

V začetku novembra leta 1992 je bil v arhiv vključen arhiv Inštituta za novejšo zgodovino oziroma nekdanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki smo ga arhivisti ves čas imeli za del nacionalnega arhiva. Na 750 arhivskih fondov in zbirk iz obdobja 1941 do 1945 moramo biti Slovenci še posebej ponosni, saj vsebujejo, v primerjavi z drugimi okupiranimi narodi in državami v Evropi med drugo svetovno vojno, najcelovitejše ohranjene vire tako civilnih kot vojaških organov italijanskih in nemških okupacijskih oblasti, narodnoosvobodilnega gibanja, revolucije in kontrarevolucije, slovenskega domohranstva, ljudske oblasti itd.

Arhiv Ministrstva za notranje zadeve - zadnji specialni arhiv

Od specialnih arhivov je iz prejšnjega ohranja ostal le še Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, vključno z gradivom nekdanje Službe državne varnosti. Pomembno je, da se je leta 1992 ta arhiv organiziral kot samostojna organizacijska enota ministrstva,

da se arhivsko gradivo fizično ločuje od operativnega dokumentarnega gradiva, da se strokovno obdeluje po principih arhivske stroke in da je dostopno za uporabo v skladu z arhivskimi predpisi.

Sukcesija arhivskega gradiva nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije

Razpad nekdanje Jugoslavije je poleg vprašanja sukcesije premoženja in dolgov prinesel tudi vprašanje nasledstva arhivskega gradiva Socialistične federativne republike Jugoslavije in njenih predhodnic Kraljevine Jugoslavije in Kraljevine SHS. Na osnovi mednarodno sprejetih načel v dokumentih UNESCO in Mednarodnega arhivskega sveta, naša delegacija na pogajanjih zahteva:

1. vrnitev fondov in zbirk, ki so nastali na ozemlju Slovenije in so bili odnešeni po 1. decembru 1918,

2. izročitev kopij ali izvornih dokumentov zveznih inštitucij, ki so nujno potrebni za normalno tekoče poslovanje nove države,

3. vrnitev arhivskega gradiva, ki se neposredno nanaša na ozemlje republike Slovenije in pristaja

4. na proglasitev skupne kulturne dediščine, ki je ni mogoče deliti.

Dokler bosta srbska in črnogorska delegacija vztrajali na stališču, da Jugoslavija ni razpadla, ampak da je prišlo do odecipitve novonastalih držav, kakršenkoli dogovor tudi glede nasledstva arhivov ne bo mogoč.

Zakon o denacionalizaciji in arhivsko gradivo v javnih arhivih

Z Zakonom o denacionalizaciji leta 1991 ni bilo predvideno vračanje zasebnega arhivskega gradiva, če je to sestavni del zbirk javnih arhivov. Ta določba je v veliko korist celostnemu varovanju slovenske arhivske kulturne dediščine, ki bi bila lahko z vračanjem razdrobljena in osiromašena za zasebno arhivsko gradivo sicer resda zaplenjenih ali nacionaliziranih zemljiških gospojev oziroma veleposestev, predvojnih podjetij, združenj, društev ter nekaterih osebnih fondov in zbirk. Pred sprejemanjem zakona tudi ni bilo zahtevkov za vračanje zasebnega gradiva, kar smatramo kot svojevrstno zaupnico slovenskim arhivom, ki strokovno korektno varujejo in dajejo v uporabo tako javno kot zasebno arhivsko gradivo. Le slovenski katoliški cerkvi je Arhiv Republike Slovenije leta 1993 po sklepu Vlade Republike Slovenije vrnil izredno dragoceno zbirko župnijskih matičnih knjig, ki jih je leta 1946 takratna slovenska vlada ob uvedbi civilnih matičnih knjig katoliški cerkvi in drugim verskim skupnostim na Slovenskem s potrdilom začasno odvzela zaradi prepisa.

Uporaba in dostopnost arhivskega gradiva

Družbene spremembe kot so denacionalizacija,

lastninjenje družbenega premoženja, povrnitev odškodnine medvojnemu izgnancem, obnova povojnih sodnih procesov in poprava krivic, ugotavljanje državljanstva, povrh tega pa še različne parlamentarne preiskave ter razne politične afere so v zadnjih letih v arhivu izredno povečale število uporabnikov. Za ilustracijo: izgnancem v letih 1941-45 smo samo letos izdali že 16200 potrdil iz ohranjenega gradiva povojnih repatriacijskih baz. Za zgodovinske raziskave in študije pa gradivo že dalj časa uporablja povprečno 900 raziskovalcev na leto.

Na tem mestu naj opozorim, da naša država še vedno ni uredila pogojev za uporabo arhivskega gradiva v skladu s priporočili Mednarodnega arhivskega sveta ter v skladu z načeli varovanja državnih, uradnih, vojaških in poslovnih tajnosti in z demokratičnimi načeli varstva osebnih podatkov. Pričakujemo, da bo dostopnost in uporaba arhivskega gradiva v najrazličnejše namene uredil že dolgo pričakovani Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih, ki ga pripravljamo že od leta 1989. Že dalj časa je v drugem branju v parlamentu, kjer se zaradi različnih razlogov ne premakne.

Pristojnosti in status Arhiva Republike Slovenije

Z novim zakonom bomo morali določiti naloge varstva javnega in zasebnega arhivskega gradiva, ki je že ali hi že moralo biti v arhivu ter pristojnosti glede varstva nastajajočega arhivskega gradiva pri novih državnih organih in institucijah z javnino pooblastili, ki delujejo za območje cele države.

Organizacija in kadri Arhiva Republike Slovenije

Arhiv Republike Slovenije je v preteklih 50 letih večkrat menjal svoj status. Od leta 1991 je republiška upravna organizacija v sestavi Ministrstva za kulturo. Jeseni 1992 je bila izohlikovna sedanja organizacija arhiva. Skupaj 71 delavcev in pripravnikov je razporejenih v:

1. Sektorju za varstvo arhivskega gradiva z dvema oddelkoma, dvema dislociranima enotama in Slovenskim filmskim arhivom,

2. v Sektorju za restavracijo in konservacijo arhivskega gradiva

3. in v Službi za matične arhivske strokovne naloge, za katero želimo, da hi se razvila v Center za arhivski strokovni razvoj.

Arhiv že pet let deluje brez takoimenovanih skupnih služb. Investicije in vzdrževanje premoženja zelo uspešno opravlja za arhiv Servis Vlade skupnih služb, finance Skupne računovske službe pri Ministrstvu za finance, personalne zadeve Kadrovska služba Vlade Republike Slovenije, računalniško opremljanje oziroma informatizacijo vodi Center Vlade za informatiko, v mnogočem pa smo odvisni seveda od našega Ministrstva za kulturo. Arhivske kadre nam poleg matične službe in tujih arhivskih šol izobražuje predvsem

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Vsem se za resnično uspešno sodelovanje in pomoč lepo zahvaljujem!

Na koncu se želim zahvaliti tudi vsem ustvarjalcem, izročiteljem in darovalcem arhivskega gradiva ter vsem, ki kakorkoli prispevate k ohranjanju in prezentaciji slovenske zapisane kulturne dediščine. Posebno zahvalo in čestitke ob 50-letnici ustanovitve pa namenjam vsem nekdanjim in sedanjim delavcem in sodelavcem Arhiva Republike Slovenije. Mednje prištevam tudi vse raziskovalce arhivskega gradiva.

Nam, arhivskim delavcem in še posebej arhivskim dokumentom, ki se v neustreznih pogojih stiskajo in čakajo na sprejem v naš skupni slovenski spomin, pa želim čimprejšnjo dostojno streho nad glavo v nekdanji kasarni na Roški cesti v Ljubljani!

Vladimir Žumer

50. obletnica Arhiva Slovenije

Govor predsednika Republike Slovenije Milana Kučana, Ljubljana, 7. septembra 1995

Gotovo so v svetu državni arhivi, ki so urejeni sodobneje in se ponašajo z razkošnejšo opremo. A po ljubezni do gradiva, ki mu je zaupano v hrambo, in po skrbnosti, s katero ga varuje, je Arhiv Republike Slovenije mogoče postaviti ob bok tudi najbolj znanim arhivom v svetu. Kdor pozna državni Arhiv Republike Slovenije in ljudi, ki z njim upravljajo, bo tej ugotovitvi brez pridržka priredil.

Po svoje pa je vendarle presenetljivo, da je spoznanje o pomembnosti arhivov vstopilo v našo zavest, predvsem v zavest slovenske politike, šele z državno osamosvojitvijo in s procesi družbenih in političnih sprememb, ki so ji sledili. Presenetljivo glede na pomen, ki ga imajo arhivi za državnoupravno zgodovino in njeno kontinuiteto, pa tudi glede na njihovo vrednost kot najbolj verodostojen pričevalec preteklosti. Resnici na ljubo je to spoznanje vstopalo v slovenski prostor dostikrat tudi na incidenten način, predvsem takrat, ko je bil zanesljiv človeški spomin v tolmačenju preteklosti soočen z dokumentom.

Najpomembnejša naloga, pred katero je tačas Arhiv Republike Slovenije, je vsekakor razprava o nasledstvu državnih arhivov nekdanje Jugoslavije. To je del širše razprave o nasledstvu slovenske države nasploh in po pomenu presega zgolj arhivski vidik. Gre za načelno razpravo o državnopravnem nasledstvu, ki po svojih posledicah določa tudi državnopravno zgodovino Republike Slovenije in njeno državnopravno kontinuiteto. Prevedeno v praktičen političen jezik gre za vprašanje, ali smo Slovenci stopili med sodobne državnotvorne narode že leta 1918 z ustanovitvijo Dr-